

Ольга Сіткарьова **Olga Sitkareva**
кандидат архітектури, PhD in Architecture,
провідний науковий співробітник, chief researcher,
Інститут проблем сучасного мистецтва Modern Art Research Institute
НАМ України of the National Academy of Arts of Ukraine

sitkaryova@mari.kiev.ua orcid.org/0000-0002-5815-6417

НЕКРОПОЛЬ УСПЕНСЬКОГО СОБОРУ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОГО МОНАСТІРЯ ПІСЛЯ ПРИЙНЯТТЯ КИЇВСЬКОЮ РУССЮ ХРИСТІАНСТВА ВІД ВІЗАНТІЇ

NECROPOLIS OF THE ASSUMPTION CATHEDRAL OF THE KIEV PECHERSKY MONASTERY AFTER THE ADOPTION OF CHRISTIANITY BY KIEVAN RUS FROM BYZANTIUM

Анотація. На основі архівних джерел та результатів останніх археологічних досліджень собору досліджено формування некрополя Успенського собору за часів Київської Русі. З'ясовано, що в зазначений період в храмі були поховані деякі нащадки двох синів великого князя руського Володимира (Василя) Святославича, які народилися від шлюбу князя з Рогнедою, донькою князя полоцького Рогволода: Ізяслава та Ярослава Володимировичів. Тут також спочили нащадки рідного брата матері Володимира Святославича. Зроблено припущення щодо можливості поховання в соборі осіб, імена яких в цьому зв'язку не згадуються у літописі.

Ключові слова: Києво-Печерський монастир, Успенський собор, некрополь, поховання.

Постановка проблеми. Некрополь Успенського собору є одним із найдавніших на території нашої держави. Його формування пов'язано з будівельною історією храму, який впродовж багатьох століть зазнав численних ремонтів та перебудов під час яких змінювалося планувальне вирішення споруди. Це, в свою чергу, призводило до необхідності переносити в інші місця деякі поховання. З часом багато поховань було втрачено, а пам'ять про померлих в соборі осіб зберігалася переважно в синодиках та різних документах, а також завдяки згадкам в описах речей, пов'язаних з некрополем.

Слід відмітити, що знищення собору 1941 року зробило неможливим атрибуцію місць поховання, які тут на той час залишалися.

Зараз певна інформація щодо поховань в храмі була отримати завдяки археологічним дослідженням, проте вона стосується переважно поховань не раніше ХУ століття.

Незважаючи на великий інтерес зазначеної проблематики, історія формування некрополя храму та питання щодо складу похованих в соборі осіб досі належним часом не вивчена.

Оскільки некрополь храму існував кілька століть, досліджувати його варто в контексті історичних подій, на тлі яких він створювався, починаючи з перших поховань, що з'явилися в храмі за доби Київської Русі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню некрополя Успенського собору приділялася велика увага у зв'язку з відтворенням пам'ятки в кінці 1990-х — на початку 2000-х років.

Автором статті на замовлення головної проектною організації проекту відтворення собору — Українського державного науково-дослідного та проектного інституту УкрДніпропроектреставрація — була написана монографія «Успенський собор Києво-Печерської лаври. До історії архітектурно-археологічних досліджень та проекту відбудови», в якій узагальнені наявні на той час відомості щодо некрополя храму, в тому числі оприлюднені праці дослідників ХІХ століття, літописні повідомлення та архівні матеріали, а також результати вивчення собору в повоєнні роки (1945–1974) під керівництвом М. В. Холостенко та під час археологічних досліджень, виконаних в 1982–1989 роках під керівництвом В. О. Харламова.

1999 року О. Чумаченко склала біографічний довідник осіб, похованих в соборі, до якого була включена вищезгадана інформація, а також нові імена, отримані під час останніх археологічних розкопок, проведених в 1990-х — на початку 2000-х років під керівництвом Г. Ю. Івакіна та С. А. Балакіна.

Суттєво доповнюють інформацію щодо некрополя храму результати археологічних досліджень, оприлюднені в статтях вищезгаданих археологів. Проте вони стосуються більш пізніх, ніж давньо-руські, часів.

Таким чином, аналіз наявних досліджень та публікацій свідчить, що питання щодо некрополя храму в зазначений період залишається вивченим недостатньо та потребує окремого розгляду.

Метою статті є спроба з'ясувати, як формувався некрополь Успенського собору Києво-Печерсько-

го монастиря за часів Київської Русі та які родинні зв'язки існували між похованими тут особами. Виходячи з цього, спробувати уявити, для кого із родичів вищезгаданих небіжчиків, імена яких відомі із літописів, собор теж міг стати місцем останнього спокою.

Виклад основного матеріалу. За великого князя руського Володимира (Василя) Святославича Великого державною релігією Київської Русі стає християнство. Відтоді тут стверджується нове світорозуміння, яке змінило зміст духовного життя наших пращурів, оскільки сенсом життя кожного християнина є знайдення Божого Града — Небесного Єрусалима — царства щастя, гармонії і справедливості, який зійде з небес наприкінці часів, і в ньому праведники отримають спасіння.

Русь засвоїла багато різних аспектів візантійської культури та побуту, в тому числі й традицію поховання померлих. Слід зазначити, що в період, коли це сталося, у первісних традиціях поховання візантійських християн вже відбулися суттєві зміни: «на смену идеи общности в смерти и коллективному воскресению» вже прийшла ідея «єдичности и воздаяния post mortem каждому в соответствии с его жизнью» [1, с. 575]. Якщо в класичну давнину та в ранній візантійський період поховання християн зосереджувалися на загальному некрополі міста, то починаючи з VII століття у Візантії вже було прийнято ховати окремо на спеціально відведених місцях злодіїв і самогубців, бідняків і чужинців. В той же час заможна людина могла побудувати для власної родинної усипальної храму, заснувати монастир або купити місце в діючому монастирі [1, с. 18]. Вважалося, що в церкві та біля неї мали ховатися «особо достойные» — ті, хто «ні вмирав й після смерті». Тобто «світ мертвих» тоді вже втратив свою єдність [1, с. 20].

Прийняття християнства спричинило не тільки до активного будівництва у державі величних кам'яних храмів, розвитку монументального живопису, скульптури, письменства, філософської думки. Змінився відповідно до вимог нової релігії спосіб життя руських князів та їх оточення. Відтоді верхівка руського суспільства стає фундаторами храмів, засновниками та покровителями монастирів. В їх побут увійшли норми християнської моралі. Змінилося відношення до шлюбів, відійшла у минуле язичеська поховальна обрядність. Замість неї, як й у Візантії, з'явилася практика поховання померлих в християнських храмах та біля них. Тут формуються перші некрополі, які стають довічним притулком для князівських династій та духовництва. Авторитет храмів та монастирів значною мірою став залежати від наявності в них різних святинь та власного пантеону.

Хреститель Русі Володимир Святославич був похований у першій збудованій ним 996 року мурованій церкві Пресвятої Богородиці, що звалася Десятинною. Незабаром тут сформувався перший представницький християнський некрополь. Літопис повідомляє, що 1001 року помер син великого князя руського полоцький князь Ізяслав Володимирович, а 1003 року — син останнього полоцький князь Всеслав Ізяславич [2, с. 74]. Незабаром в літописі з'являється запис: «У рік 6515 (1007). Принесені ці (князі) у святу Богородицю» [2, с. 74]. Тобто до Де-

сятинної церкви перенесли прах вищезгаданих князів — сина та онука Володимира Святославича. Сюди ж перенесли прах бабці великого князя руського першої княгині-християнки Ольги. 1011 року в церкві поховали шосту дружину Володимира Анну, дочку візантійського імператора Романа II, з якою князь одружився вже після свого хрещення, а 1015 року — й самого князя: «У рік 6523 (1015). І поставили його у святій Богородиці — в церкві, що її він сам був спорудив.» [2, с. 74]. Після зведення Десятинної церкви Володимир Святославич передав до неї: «...все, що взяв був у Корсуні, — ікони, і начиння церковне, і хрести» [2, с. 67]. Із Корсуні він привіз «...мощі святого Климента». На честь цього святого в Десятинній церкві був освячений один із престолів. У цьому вівтарі й були встановлені гробниці подружжя. Єпископ Мерзебурзький (976–1018), описуючи Київ у своєї хроніці, пише: «Владимирь... погребень в Киевъ..., въ храмъ Христова мученика папы Климента возль... жены своей (Елены гречанки)...» [3, с. 1].

Вірогідно, 1044 року в Десятинній церкві перепоховали останки двох братів Володимира Святославича: князя древлянського Олега Святославича (+977 р.) та великого князя київського Ярополка Святославича (+978 р.). Адже літописи фіксують сім поховань, що з'явилися у Десятинній церкві в княжу добу. Літописні згадки про них знайшли підтвердження різночасовими знахідками саркофагів та їх залишків під час досліджень пам'ятки.

Сини Володимира Святославича продовжили будівельну діяльність свого батька, а в зведених ними храмах виникають нові некрополі.

Син князя Ярослав (Георгій) Володимирович Мудрий був похований 1054 року в Києві в величому кафедральному Софійському соборі. Бажаючи підготувати власну усипальню в «митрополії руській», князь, ймовірно, скористався тим, що Візантійська Церква, як виняток, дозволяла ховати в таких храмах його фундаторів [4, с. 12–13]. Наступні поховання відбулися в Софійському соборі лише через майже сорок років: 1093 року тут знайшов свій останній спокій син Ярослава Мудрого великий князь київський Всеволод (Андрій) Ярославич. У храмі поховали двох синів останнього: князя переяславського Ростислава Всеволодовича (+1093 р.) та великого князя київського Володимира (Василя) Всеволодовича (+ 1125 р.), а 1154 року — його онука Вячеслава Володимировича.

Син Володимира Святославича Мстислав (Костянтин) Володимирович Красний — князь тмулараканський, князь чернігівський, побудував 1022 року у Тмуларакані Богородичну церкву [2, с. 85], а у Чернігові звів величний кам'яний Спасо-Преображенський собор, який став усипальницею його роду. Тут поховали самого князя (+1034 р.), його дружину Анастасію та сина Євстафія Мстиславича (+1033 р.) [2, с. 87].

Один із онуків Володимира Святославича, новгородський князь Володимир Ярославич розпочав 1045 року будівництво в Новгороді великого Софійського собору, яке було завершено 1050-го. Храм був освячений 1052 року. Того ж року в соборі був похований його фундатор Володимир Ярославич. Під час науково-реставраційних робіт в Рождественському вівтарі храму був виявлений стародавній

склеп, синхронний будівництву собору. Науковці пов'язують склеп з місцем первісного поховання князя [5, с. 124].

Другий онук Володимира Святославича — половецький князь Брючислав Ізяславич (+1044 р.), вірогідно, розпочав будівництво великого Софійського собору у Полоцьку, яке було завершено за його сина Всеслава Брючиславича.

У княжу добу було засновано багато монастирів, де зводилися храми, які теж ставали княжими усипальнями. В Києві князь Ярослав Володимирович заснував монастирі св. Георгія та св. Ірини, в яких постали кам'яні храми на честь небесних покровителів князя та його дружини Інгігерди (Ірини). В Георгіївському монастирі 1063 року поховали сина Володимира Святославича Судислава [2, с. 100].

Літописи повідомляють, що в різних київських монастирях були поховані численні нащадки одного із синів Ярослава Мудрого Всеволода (Андрія) Ярославича. Так, у Янчиному монастирі останній поховав свою другу дружину Анну (+1111 р.) [2, с. 169], а також дочку Янку (+1112 р.) [2, с. 170]. Тут же знайшов свій останній спокій його онук Ярополк Володимирович (+1139) [2, с. 191]. В Спасо-Преображенському монастирі на Берестовому були поховані онуки Всеволода (Андрія) Ярославича: Єфимія Володимирівна [2, с. 190] та Юрій-Георгій Володимирович (+1157 р.) [2, с. 270], а також син останнього Гліб Юрійович (+1171 р.) [2, с. 305]. В Федорівському монастирі був похований ще один онук Всеволода Ярославича — Мстислав Володимирович (+1133 р.) [2, с. 187], а також сини останнього: Володимир, Ростислав, Ізяслав Мстиславичі [2, с. 307, 298, 260, 293]. Тут же спочили й онуки Мстислава Володимировича: Ярослав та Ярополк Ізяславичі та правнуки: Ізяслав Ярославич (+1196 р.) [2, с. 358] і Мстислав Ярославич Німий (+ близько 1225 р.) [2, с. 383].

В Кирилівському монастирі похована дочка Мстислава Володимировича Марія (Агафія) — дружина Всеволода (Кирила) Ольговича, який доводився онуком рідному братові Всеволода Ярославича — Святославу Ярославичу. В цьому ж монастирі спочив їх син Святослав (Михайло) Всеволодович (+1194 р.) [2, с. 326, 354].

Нащадки ще одного сина Ярослава Мудрого — Ізяслава (Дмитра) Ярославича були поховані в Михайлівському Золотоверхому монастирі, де було побудовано коштом родини два храми. В одному з них — церкві Св. Дмитрія (Солунського) (пізніше храм перейменовано на честь Св. Петра) спочив син останнього Ярополк Ізяславич. В іншому храмі, зведеному на честь св. Архистратига Михаїла, похований його брат Святополк (Михайло) Ізяславич (+1113 р.) [2, с. 171] та його третя дружина Варвара (Ірина) (+1125 р.) [2, с. 181], дочка візантійського імператора (1081–1118) Олексія I Комнина. В храмі монастиря спочили правнуки цього подружжя: Святополк Юрійович (+1189 р.) [2, с. 348] та Гліб Юрійович (+1196 р.) [2, с. 360].

В Кловському монастирі, який знаходився неподалік від Печерської обителі, була зведена велика кам'яна церква на честь Влахернської Богородиці, в якій був похований онук Ярослава Мудрого, син Ігоря (Костянтина) Ярославича Давид Ігоревич (1112 р.) [2, с. 170].

Таким чином, після хрещення Київської Русі в Києві, а також у центрах удільних князівств та інших містах держави були зведені численні муровані храми, які стали родовими усипальнями різних князівських родин. Храми мали обумовлені релігійним догматичним змістом архітектурну форму і систему декору. Вони вражали своєю красою, багатством та незвичністю архітектури, монументального живопису, скульптурного оздоблення та церковного начиння. Дивували сучасників й гробниці, в яких спочивали останки перших руських князів-християн.

Єпископ Мерзебургський, згадуючи в своїй хроніці саркофаги князя Володимира Святославича та його дружини Анни в Десятинній церкві, пише: «саркофаги їх стоять на виду посреди храма» [3, с. 1]. «Повість минулих літ» повідомляє, що саркофаг князя був мармуровим [6, с. 149].

Усипальня, яку влаштував для свого поховання в київському Софійському соборі князь Ярослав Мудрий, являла собою розкішний ритуально-поховальний комплекс. Він складався з окремого приміщення, в якому був встановлений саркофаг та церкви для заупокійних відправ — паракліса [4, с. 11]. Саркофаг, як пише літописець, теж був мармуровий: «У рік 6562 (1054) ... І, принівши, положили його в раці мармуровій у церкві святої Софії» [2, с. 99].

Саркофаги виконувалися не тільки з мармуру, а й з місцевого червоного шиферу, що мав чудові виробничі властивості та надзвичайно красивий колір, який нагадував пурпур порфіру та вважався у Візантії «божим каменем» [7, с. 67]. Деякі князівські саркофаги прикрашалися дивовижним різьбленням, яке мовою християнських символів передавало таїну вступу людини на шлях вічного життя. Саркофаги були справжніми витворами мистецтва, розрахованими на їх огляд в інтер'єрі храму. Уявлення про те, як вони виглядали, дають їх нечисленні зразки, що збереглися до нашого часу.

В одному із саркофагів, як вважають деякі дослідники, міг бути похований великий князь київський Ярослав Мудрий. Саркофаг виготовлений з білого мармуру у вигляді будинку, перекритого двосхилим дахом з акротеріями по кутах. Кришка даху і бокові стінки саркофага вкриті різьбленими композиціями з використанням християнської символіки: просвітлий хрест та монограма Христа (хризма), розміщені на західному торці саркофага. Просвітлий хрест є символом древа життя — Царства Небесного, дарованого християнам хресною Ісусовою жертвою [4, с. 33].

Другий саркофаг виготовлений із шліфованих плит пірофілітового сланця [7, с. 125–126]. Він теж має вигляд будинку з двосхилим дахом. Зовнішні поверхні плит саркофага вкриті різьбленням у вигляді орнаменту з кіл, що перевиваються джгутами з розетками і плетивом всередині, та аркади з зображенням хрестів та кипарисів — символів безсмертя [7]. Саркофаг було виявлено на території Десятинної церкви 1826 року. Деякі дослідники вважають, що саркофаг міг належати похованню княгині Ольги [8, с. 5–6].

Зберігся більш простіший за конструкцією мармуровий саркофаг, який декорований з лицю-

вого боку різьбленим рельєфом у вигляді хризми, вписаної у круглий медальйон та пагонів, що відходять від нього й закінчуються листками плюща та хрестами [7].

Від багатьох саркофагів, які теж прикрашало різьблення, збереглися лише окремі фрагменти [7, с. 66, 123–126].

Деякі саркофаги були виготовлені з гладких шиферних плит й являли собою прості прямокутні ящики з пласкою кришкою [7, с. 66]. Такі гробниці звичайно використовували для поховань під підлогою храмів.

Під час археологічних досліджень в інших містах Київської Русі знайдені й інші за конструкцією саркофаги. Так на території стародавнього Галича виявлений саркофаг, виготовлений з монолітного кам'яного блоку, який не має ніякої орнаментики та написів. Саркофаг, як вважають деякі дослідники, належав похованню князя Ярослава Осмомисла (+1187 р.) в Успенському соборі Галича.

Поховання здійснювалися як всередині храмів, так й в прибудованих до їх основних будівельних об'ємів каплицях та галереях. Іноді під підлогою споруд влаштовували гробниці, викладені із плінфи та вкриті кам'яною плитою. Часто в стінах споруд споруджувалися аркосолії. Причому гробниці в них викладалися, тинькувалися й розписувалися одночасно з їх арковими нішами. Багато таких поховань досліджено, наприклад, у давньоруських храмах Смоленська.

Отже, ховали померлих князів в кам'яних гробницях, які відрізнялися за своєю конструкцією та художнім оформленням. Відповідно до своєї конструкції гробниці по-різному розміщувалися в храмі.

Таким чином, за князівської доби в Київській Русі в храмах та біля них формуються некрополі, де були поховані представники тієї чи іншої князівської родини, а також духовенство.

Не був виключенням й Успенський собор Києво-Печерського монастиря.

Проведене дослідження дає підстави вважати, що серед похованих в храмі в давньоруський період осіб нащадки двох синів великого князя руського Володимира Святославича від його шлюбу з Рогнедою (в черницях Анастасія), дочкою полоцького князя Рогволода. Літописи свідчать про те, що Володимир Святославич вбив батька Рогнеди та двох її братів та одружився з нею: «І прийшов Володимир на Полоцьк, і вбив Рогволода і синів його двох, а дочку його Рогнідъ узяв за жону» [2, с. 45]. Від шлюбу з Рогнедою у князя Володимира народилося чотири сина. В Успенському соборі знайшли свій останній спокій нащадки двох з них — князів Ізяслава та Ярослава Володимировичів.

Писемні джерела повідомляють, що члени родини полоцького князя Ізяслава Володимировича були тісно пов'язані з Києвом. Це не дивно, оскільки цей князь був другим сином Хрестителя Русі, й після того як 995 року помер його старший брат Всеволод Володимирович, став відповідно до принципу лествичного сходження головним претендентом на великокняжий титул. Як йшлося вище, Ізяслав Володимирович помер раніше свого батька (1001). Прах князя Ізяслава, а також прах його сина Всеслава Ізяславича, який лише на два

роки пережив свого батька, було перенесено до Десятинної церкви, де Володимир Святославич, ймовірно, незадовго до своєї смерті вирішив влаштувати свою усипальню.

Другий син Ізяслава Володимировича полоцький князь Брячислав Ізяславич згадується в скандинавському джерелі — Еймундовій сазі, де, в тому числі, описуються події, які сталися перед та незабаром після смерті Володимира Святославича. В сазі йдеться про те, що коли його син князь новгородський Ярослав відмовився платити Києву податки, батько став збирати військо для походу на Гольмгард (Новгород). Готуючись до битви з батьковим військом, Ярослав запросив на допомогу варягів. Серед варягів, які прибули до нього, був норвезький конунг Еймунд. Пізніше Еймунд на чолі варязького війська брав участь у війні Ярослава з його братом Бурислейфом (ростовським князем Борисом Володимировичем) [9, с. 131–132] — головним претендентом на київський стіл після смерті 1015 року їх батька. На замовлення князя Ярослава варяги Еймунда вбили Бурислейфа (Бориса). Свідком злочину був угорець (мадляр) Мойсей Угрин, брат дружинника Георгія, вбитого одночасно з князем Борисом. Згодом Мойсей Угрин став ченцем Печерського монастиря та учнем засновника цієї обителі прп. Антонія Печерського.

Прп. Антоній Печерський, як свідчить Густинський літопис, 1013 року «прийшов уперші в Київ ... із Святої гори і вселився в печеру варязьку» [10, с. 43]. Адже він перебував у Києві в той час, коли в князівській замській резиденції на Берестові поруч з місцем, де він усамітнювався в печері, помер великий князь руський Володимир Святославич. Прп. Антоній був обізнаний з усіма подіями, що відбувалися в цей час. За нього було вбито не тільки Бориса Володимировича, а й ще двох його братів: муромського князя Гліба Володимировича та древлянського князя Святослава Володимировича. Без сумніву, прп. Антонію були відомі подробиці цих злочинів, в тому числі те, хто був їх замовником та виконавцями.

Далі сага повідомляє, що, посварившись з князем Ярославом, Едмунд перейшов служити до його двоюрідного брата й супротивника — полоцького князя Вартилафа (Брячислава Ізяславича), й що останньому вдалося захопити на якийсь час Гардарик (Київ) [9, с. 131–132].

Незабаром боротьба за київський великокняжий стіл розгорілася між братами князями Ярославом та Святополком Володимировичами. 1016 року в битві біля Любеча Ярослав переміг військо Святополка та змусив його утеч до Польщі, а сам 1017 року «...сів на престолі отчому...» [10, с. 45]. В цьому ж році прп. Антоній Печерський, «зоставивши Київ, пішов знову у Святу Гору» [10, с. 45].

У 1018 році князь Святополк повернувся до Києва разом з військом свого тестя польського князя Болеслава I Хороброго та німецькими, угорськими і печенізькими загонами. Цього разу йому вдалося перемогти Ярослава та зайняти київський стіл, але ненадовго. За підтримки новгородського посадника Костянтина — сина Добрині, який доводився вуйком батьку князя Ярослава, було зібрано військо. З його допомогою Ярославу вдалося здобути перемогу над загонами князя Святослава: «І побили

ляхів, а Болеслав утік із Києва, узявши майно, і бояр Ярославових, і дві сестри його» [2, с. 83].

З Києво-Печерського патерика дізнаємось, що до польського полону потрапив тоді й Мойсей Угрин [11, с. 142–149]. Зимою 1018–1019 років київський стіл знов посів князь Ярослав Володимирович. Наступні роки він воював зі своїм племінником Брючиславом Ізяславичем, якому не хотів віддати Новгород. Останній 1021 року здійснив невдалу спробу завоювати це місто, й надалі до своєї смерті 1044 року йому довелося володіти тільки Полоцьком. Потім цей стіл посів його син Всеслав Брючиславич. Але в Києві навіть через багато років після смерті князя Брючислава Ізяславича знаходився двір, що належав його родині, про який згадує літопис під 1068 роком [2, с. 105].

Ще до будівництва в Печерському монастирі Успенського собору онук Ізяслава Володимировича Всеслав Брючиславич був підтриманий ченцями обителі, коли 1067 року три його дядьки: Ізяслав, Святослав та Всеволод Ярославичі, порушуючи хресну клятву, яку вони йому дали, ув'язнили князя та двох його синів. За це, як пише чернець Печерської обителі Никон Великий, Бог покарав Ярославичів. Наступного 1068 року вони зазнали нищівної поразки в битві з половцями на р. Альті. Розлючені кияни вигнали Ізяслава Ярославича з київського столу, звільнили із в'язниці Всеслава Брючиславича та зробили його великим князем київським. Літописець повідомляє: «Всеслав же сів у Києві, а се бог явив хресну силу, тому що Ізяслав, цілувавши хреста, схопив його (Всеслава — О. С.). І через те навів бог поганих ...Всеслав же сидів у Києві сім місяців» [2, с. 106]. Всеслав Брючиславич правив Києвом з 15 вересня 1068 року до середини квітня 1069 року, а потім був змушений покинути місто, куди повернувся Ізяслав Ярославич з військом польського князя Болеслава Сміливого [2, с. 106].

До цього часу відноситься повідомлення в літописі: «Ізяслав же гнівався на преподобного Антонія, бо хтось звів на того наклеп, що він любив Всеслава і сприяв йому. І Антоній намислив тікати... Та невдовзі Ізяслав отямився й убоявся Бога, що такого світильника прогнав із своєї області, і послав з молінням до Святого Антонія, щоб повернувся знову в Київ у свою печеру. Святий же Антоній, незлобивий будиши, здався на благання його і повернувся знову в Київ, у свою печеру» [10, с. 52].

Незабаром покращилися й відносини між князями Ізяславом Ярославичем та Всеславом Брючиславичем. 1073 року вони домовилися про шлюб сина Всеслава Брючиславича Гліба та Анастасії — онуки князя Ізяслава Ярославича, дочки Ярополка Ізяславича. Це викликало незадоволення братів останнього. Святослав та Всеволод Ярославичі змусили князя Ізяслава покинути Київ: «Підняв диявол розлад серед братів сих — Ярославичів. І коли настала звада межі ними, (то) були Святослав із Всеволодом заодно проти Ізяслава. І вийшов Ізяслав із Києва, а Святослав і Всеволод увійшли в Київ... і сіли обидва на столі, на (селі) Берестовім, переступивши заповідь отчу. Святослав же був призвідцем вигнання брата, бо хотів він більшої волості. І Всеволода він звабив, говорячи: «Ізяслав сватається з Всеславом, замишляючи проти нас...» [2, с. 112].

Проте незважаючи на спротив братів князя Ізяслава Ярославича, цей шлюб був заключений. Адже одружилися правнуки фундаторів Печерського монастиря, рідних братів, великих київських князів Ізяслава та Ярослава Володимировичів. Цікаво, що згодом цей родинний зв'язок був ще більше скріплений завдяки шлюбу правнучки князя Ізяслава Ярославича Софії, яка вийшла заміж за сина Гліба Всеславича Ростислава.

Повернути київський стіл Ізяславу Ярославичу вдалося лише 1077 року. Таким чином, без нього 1073 року в Печерському монастирі був закладений Успенський собор: «Того ж року основана була церква Печерська Святославом князем, сином Ярославовим, ігуменом Феодосієм (і) єпископом (юр'євським) Михаїлом. Митрополит Георгій тоді перебував у Греках, а Святослав у Києві сидів» [2, с. 112]. Але за часи одного із своїх попередніх правлінь (кінець лютого 1054 р. — 15 вересня 1068 р., або 2 травня 1069 р. — 22 березня 1073 р.) Ізяслав Ярославич надав обителі велику територію, на якій почалася розбудова наземного архітектурного ансамблю монастиря. Чергове правління цього князя виявилось нетривалим: з 15 червня 1077 року до 3 жовтня 1078-го, коли його було вбито.

Де поховано Ізяслава Ярославича — не з'ясоване. В літописі з цього приводу зроблений такий запис: «У рік 6589 (1078)... І, принісши, положили тіло його в церкві (Успіння) святої Богородиці, вложили тіло його в раку кам'яну і мармурову» [2, с. 123]. Тобто в літописі немає уточнення, як звичайно робилося, що це була Десятинна церква. Тому не виключено, що тут йдеться про собор Печерського монастиря, оскільки саме цього року закінчилося будівництво храму: «У рік 6583 (1075). Почата була Стефаном — ігуменом церква Печерська над підвалинами; бо від основи Феодосій почав, а на підвалинах Стефан почав, — і закінчена вона була на третій рік, місяця липня в перший день» [2, с. 120]. Адже собор завершили будувати 1 липня 1078 року, а князя було вбито 3 жовтня цього ж року.

На таку можливість вказує ще один факт. Син князя Ізяслава Ярославича Ярополк Ізяславич теж був фундатором Печерського монастиря. Він «десятину давав щорічно од усіх добр своїх і од хлібів свягій Богородиці (Печерський)». [2, с. 126]. Крім того, він надав монастиреві чималі земельні маєтності: «... Сей бо Ярополк оддав (монастиреві) все добро своє, Небльську волость і Деревську, і Луцьку, і (маєтності) навколо Києва» [2, с. 271].

Ярополк Ізяславич та його дружина Кунігунда (Рина), дочка німецького графа Отто Орламюндського, зображені на одній із мініатюр у відомій рукописній книзі «Трірська Псалтир» або «Псалтир Єгберта» (рукопис був виконаний близько 983 року дяконом Рудп्रेхтом для трірського архієпископа Єгберта). Він також має назву «Кодекс Гертруди», оскільки належав Гертруді — Олісаві (Єлизаветі) — матері цього князя, доньці польського короля Мешка II, дружині князя Ізяслава Ярославича (рукопис зберігається в Археологічному музеї ламбардського міста Чивідалі в Італії). Ще на одній мініатюрі, вміщеній у книзі, бачимо зображення Богородиці на престолі з немовлям Христом, яке, ймовірно, відтворює головну реліквію Печерського монастиря — ікону, що була привезена

із Константинополя зодчими, які будували головний храм обителі.

1159 року в Успенському соборі поруч із померлим на 40 років раніше (1119 року) чоловіком, князем полоцьким, князем мінським Глібом Всеславичем, правнуком князя Ізяслава Володимировича, поховали онуку Ізяслава Ярославича, дочку Ярополка Ізяславича від його шлюбу з Кунігундою: «У тім же (1158 рр.) представилася блаженна княгиня (Анастасія), жона Гліба Всеславича..., сидівши по князеві своїм удовою сорок літ, а всіх літ її од народження (було) вісімдесят і чотири роки. І покладена була вона в Печерським монастирі з князем у гробі, в головах у святого Феодосія. Стався ж упокій її місяця січня в третій день, а в годину другу ночі, а в четвертий (день) вона покладена в гроб» [2, с. 271].

Це подружжя, як і їх батьки, жертвувало великі кошти на розбудову Печерського монастиря: «Ся ж блаженна княгиня із князем своїм велику мали любов до (церкви) святої Богородиці і до отця Феодосія, ревно наслідуючи отця свого Ярополка... Гліб же за живоття свого дав із княгинею шістсот гривень срібла і п'ятьдесят гривень золота, а по княжій смерті княгиня дала сто гривень срібла і п'ядесят гривень золота. А по своїй смерті дала княгиня п'ять сіл із челяддю і все оддала — навіть до повоя» [2, с. 271]. За життя Гліба Всеславича на кошти, які подружжя пожертвувало обителі, в Печерському монастирі було побудовано кам'яну трапезну з церквою.

Донька рідного брата Ярополка Ізяславича князя новгородського, князя туровського Святополка Ізяславича Анна була пошлюблена з князем Святославом Давидовичем — сином двоюрідного брата її батька князя смоленського Давида Святославича. Адже були пошлюблені онуки рідних братів Ізяслава та Святослава Ярославичів. 1106 року чоловік Анни Ярополківни взяв у Печерському монастирі чернечий постриг, а пізніше був канонізований й відомий як прп. Микола Святоша. Похований святий 1143 року в лаврських печерах.

За князювання у Києві батька Анни Святополківни князя Святополка Ізяславича в Печерському монастирі 1109 року була похована двоюрідна сестра останнього, донька Всеволода Ярославича Євпраксія. Джерела малюють сумну історію життя Євпраксії. Вона була видана заміж за північно-саксонського маркграфа Генріха Довгого Штаденського (фон Штаде), сина маркграфа Нордмаркського Удона II Штаденського. У Німеччині вона взяла ім'я Адельхейда. Після смерті першого чоловіка Євпраксія вийшла заміж вдруге. Її чоловіком став імператор Священної Римської імперії Генріх IV. Німецькі історики негативно оцінюють особу Євпраксії та засуджують її за втручання у бурхливе політичне та церковне життя імперії. Відомо, що Адельхейда зблизилася з ворогами свого чоловіка маркграфінею Матильдою Тосканською та папою Ураном II (Оддоном де Лажери). Як пише Оскар Сгер, дружина імператора «готовила гибель ненавистному мужу, бесстыдно выставляя свои пороки всему свету» [12, с. 218]. 1106 року імператор помер, а Євпраксії довелося того ж року повернутися на батьківщину. Тут вона взяла чернечий постриг, а через три роки померла. Євпраксія знайшла свій

останній спокій у Печерському монастирі. Тут біля Успенського собору на південь від головного входу до храму над її похованням була влаштована невелика каплиця. Залишки цієї споруди досліджувалися 1986 року архітектурно-археологічною експедицією ІА НАНУ під керівництвом В. О. Харламова. Було встановлено, що для поховання Євпраксії під підлогою каплиці була влаштована гробниця, складена із плінфи.

1131 року син рідного брата Євпраксії Всеволодівни князь Мстислав Володимирович, який займав в 1125–1132 роках великокнязівський стіл, відправив у заслання до Візантії трьох братів Гліба Всеславича та двох його небожів (синів померлого 1129 року брата Рогволда — Бориса) Василька та Івана. Серед засланих братів був князь Святослав Всеславич. Останній був одружений із Софією з роду візантійського імператора Іоанна II Комнина. Дочка цього подружжя Предслава — небога князя Гліба Всеславича — взяла чернечий постриг з ім'ям Єфросинія. Пізніше вона була канонізована й про цю святу нам добре відомо з її «Житія».

1172 року Єфросинія Полоцька здійснила паломництво до Святої Землі та до могил своїх батьків та інших родичів. Тут наступного 1173 року вона померла. Після того як Єрусалим близько 1187 року був завойований султаном Єгипту і Сирії Аладіном Юсуфом (Салах ад-Діном), у близьких родичів прп. Єфросинії, вірогідно, з'явилося бажання перенести її прах із монастиря св. Феодосія у Палестині, де вона була похована, до Феодосієвої печери Києво-Печерського монастиря. Перенесення мощів святої саме в цей монастир був не випадковим. Тут був похований рідний брат її батька Гліб Всеславич. В монастирі спочивав прп. Микола Святоша — двоюрідний брат дружини Гліба Всеславича Анастасії Ярополківни. Син Гліба Всеславича князь мінський, князь полоцький Ростислав Глібович був одружений на Софії Ярославні — доньці Ярослава Святославича, двоюрідного брата Анастасії Ярополківни.

Мощі Єфросинії перенесли до Печерського монастиря, ймовірно, за ініціативи когось з її близьких родичів та за підтримки великих князів київських, з якими на той час у полоцьких князів налагодилися відносини. Рідні брати Єфросинії, племінники князя Гліба Всеславича, одружилися: Брячислав Давидович — на доньці, а Рогволд Рогволдович — на онуці тоді вже померлого князя Мстислава Володимировича.

Великим князем київським в цей період майже двадцять років (з перервами) до 1194 року був Святослав Всеволодович, який був одружений з Марією Васильківною, дочкою рідного брата прп. Єфросинії Василька Святославича. Онук Василька Святославича, Василько Брячиславич, був одружений на доньці Давида (Гліба) Ростиславича, рідні брати якого та його небожі займали в різний час київський стіл (з 1173 по 1240 роки з перервами). Адже перенос мощів Єфросинії Полоцької найвірогідніше відбувся до монгольської навали між 1173 та 1240 роками.

Крім нащадків двох синів Хрестителя Русі, які народилися у нього від шлюбу з дочкою полоцького князя Рогволда Рогнедою, в соборі Печерського монастиря в давньоруський час був похований на-

щадок близького родича Володимира Святославича Ян Вишата. Дід останнього Остромир (Йосиф) за часів князя Ізяслава Ярославича був боярином новгородським, посадником і воеводою. На замовлення Остромира в 1056–1057 роках в київському князівському скрипторії була виконана перша рукописна книга руського походження, ілюмінації до якої оформлені в т. зв. емальєрному, або «розкішному» стилі, т. зв. Остромирове Євангеліє. Дід Остромира Добриня, вуйко великого князя руського, був за нього боярином київським, воеводою та посадником новгородським, тобто займав вищі щаблі в політичній ієрархії Київської Русі. Бояри, як відомо, входили до складу княжої дружини та боярської ради, які були головною опорою влади великого князя руського. Уряд тисяцького мав суто військове походження. Цей уряд іменовано «воеводством», а його самого — «воеводою». Згодом він набув управлінських функцій і очолював військову округу — «тисящю», а також земське ополчення [13, с. 34]. Осідком тисяцького була столиця землі або князівства. Завдяки родинному зв'язку своїх пращурів з Володимиром Святославичем Ян Вишатич належав до верхнього поверху політичної надбудови, яка склалася в княжу добу. Літопис згадує про нього: «воеводство держащю Киевской тысящи Яневи» [14, с. 199]. Він був боярином київським, тисяцьким і воеводою великих князів київських Святослава, Всеволода та Ізяслава Ярославичів, а також сина останнього — Святослава Ізяславича. Ян Вишата брав участь в різних відповідальних військових та політичних акціях. Так, 1073–1074 років він жорстоко придушив народний виступ на чолі із прибічниками язичества — «волхвами», що стався в районі Верхній Волги [15, с. 192]. 1106 року незадовго до своєї смерті Ян Вишатич разом зі своїм братом Путятою Вишатичем за наказом князя Святополка Ізяславича брав участь у переслідуванні половців, які пограбували місто Зарічськ.

Янові Вишати пощастило бути на святковій події з освячення 1089 року Успенського собору: «Освячена була церква печерська святої Богородиці Феодосієвого монастиря Іоанном, митрополитом, і Лукою, білгородським єпископом, і єпископом ростовським Ісайєю, і Іоанном, чернігівським єпископом, і Антонієм, юр'євським єпископом, при Всеволодові, благовірному князеві державному Руської землі, і дітях обох його, Володимирові і Ростиславові, коли воеводство київської тисячі держав Янь (Вишатич) а ігуменство (печерське) держав Іоанн» [2, с. 127].

Ян Вишата був батьком першого ігумена Печерського монастиря прп. Варлама, мощі якого зараз покояться в Близьких печерах. Після того, як прп. Варлаам став ігуменом нового, заснованого князем Ізяславом Ярославичем Дмитрівського монастиря [2, с. 97], в Печерській обителі обрали нового ігумена — прп. Феодосія Печерського. Коли прп. Варлаам помер, прп. Феодосій часто відвідував його батьків. Одного разу, коли Феодосій «...якось прийшов до них обох, то поучав ... їх про милість до убогих, і про царство небесне, що його прийняти правдіникам, а грішним — муку, і про смертний час..., і про покладання тіл їх обох у гробі...», мати прп. Варлама Марія запитала його: «Хто зна, де ото

мене, положать?» Феодосій їй відповів: «Воистину, де ото я ляжу, там і ти похована будеш» [2, с. 97]. Пророцтво святого здійснилося. Прп. Феодосій Печерський помер 1091 року й спочатку був похований в Дальніх печерах. Але незабаром братія вирішила перенести його мощі до Успенського собору. Раку з мощами святого поставили в притворі храму праворуч від головного входу: «Ігумен і чорноризьци совьтъ сътворише, рькоша: «Недобро є лежати отцю нашому Феодосію поза монастирем і церквою своєю, тому що він основав церкву і чорноризців зібрав». І вчинивши раду, звеліли вони підготувати місце, де ото положити мощі його... І взяли вони мощі Феодосієві... І принесли і положили його у власній його церкві у притворі на правій стороні...» [2, с. 128–129].

Того ж року померла й мати прп. Варлаама та була похована біля щойно перенесеної до собору гробниці з мощами прп. Феодосія. Цю святиню було втрачено 1240 року під час Батієвої навали, й надалі в соборі на цьому місці стояв кенотаф.

Ян Вишата помер 1106 року та був похований у притворі Успенського собору, ймовірно, біля дружини та гробу прп. Феодосія: «В сей же рік преставився Янь (Вишатич), старець добрий, проживши де'вяносто літ, у старості поважний. Живши по закону божому, він був не гірший од перших праведників. Од нього ж я, (Нестор), чув багато розповідей, що їх вписав у літопис. Був бо він муж благий, і кроткий, і сумирний, що уникав усякого (злого) діла. Його ж гроб єсть у Печерському монастирі, у притворі, де й лежить (тіло його), покладене місяця червня у двадцять і четвертий (день)» [2, с. 160–161].

Як повідомляє Києво-Печерський патерик, серед перших похованих у соборі осіб був варяг Шимон (в православному хрещенні Симон) — воевода великого князя київського Всеволода Ярославича. З ім'ям Симона пов'язана легенда про те, що він задовго до початку будівництва Успенського собору побачив видіння від Бога, в якому йому була надана вичерпна інформація про цю церкву як універсальний християнський храм, прообразом якого є Ноев Ковчег, Скинія та храм Соломона [16, с. 297].

Симон передав монастиреві церковні реліквії: золотий пояс та вінець від золотого Розп'яття, які він приніс з батьківщини. Виміри при будівництві Успенського собору були здійснені згаданим поясом й сприймалися сакральним модулем Божественного проекту. Вони уявлялися універсальними величинами цього священного простору [16, с. 297–298]. Симон — людина, яка стояла біля витоків створення сакрального простору храму, був першим, кого поховали в Успенському соборі. Йому першому в історії православної Церкви була вкладена в руку посмертна молитва, яка допомагає потрапити в Царство Небесне [16, с. 320].

Писемні згадки щодо поховань в соборі в зазначений період знайшли археологічне підтвердження. Під підлогою храму в південно-західній частині нартексу були виявлені поховання у шиферних саркофагах, які з'явилися в соборі в давньоруський період, хоча й дійшли до нас не у своєму первісному вигляді, оскільки були використані повторно за цим же призначенням в більш пізні сторіччя.

Вперше відомості про саркофаги були оприлюднені наприкінці XIX століття, коли їх було виявлено під підлогою собору під час влаштування каналів опалювальної системи. Тоді в книзі М. М. Захарченко «Киев тепер и прежде» [17, с. 290] був надрукований план-схема собору, на якому було позначено місце розташування семи «гробниць красного шиферу». Чотири гробниці показані тут в південно-західній частині нартексу, дві — в його північно-західній частині, а ще одна — в центральній частині собору навпроти вівтаря Св. Архистратига Михаїла.

На даний час два з цих саркофагів не мають археологічного підтвердження, а інші п'ять досліджено науковцями М. В. Холостенко [18, с. 59], В. О. Харламовим [19], Г. Ю. Івакіним та С. А. Балакіним [20, с. 78–79; 21, с. 76–82]. Крім того, зараз в південно-західній частині нартекса храму відкрито та досліджено вже п'ять саркофагів.

В 1962–1963 роках під час розбирання зруйнованих вибухом Стефанівського та Трьохсвятительського приділів М. В. Холостенко виявив два саркофага з шиферу. Ще один шиферний саркофаг дослідив 1982 року В. О. Харламов біля північно-західного стовпа у центральній частині собору [22, с. 59–60]. Він же відкрив рештки поховання Євпраксії в гробниці із плінфи в каплиці, зведеної біля західного фасаду храму на південь від головного входу до нього.

2000 року археологи Г. Ю. Івакін та С. А. Балакін виявили та дослідили поховальний комплекс з ще чотирьох шиферних саркофагів, який розташовується перед центральним західним входом до собору. На думку дослідників, ця група саркофагів формувалася поступово протягом певного часу та належить до найдавнішого етапу функціонування некрополя храму [23, с. 130–133].

Таким чином, загальна кількість досліджених зараз шиферних саркофагів становить 13, тобто (враховуючи те, що гробниця прп. Феодосія Печерського стояла відкрито в ніші у нартексі храму, а Євпраксія Всеволодівна була похована в каплиці в гробниці, викладеній з плінфи) саркофагів виявлено на сім більше, ніж літописних повідомлень про поховання в соборі.

З огляду на традицію родинних поховань в храмах, можливо припустити, що поховані в цих саркофагах небіжчики мали прямі родинні стосунки з похованими тут особами, імена яких відомі нам з літописів. Тобто вони теж були нащадками двох синів Хрестителя Русі, які народилися від шлюбу Володимира Святославича з дочкою полоцького князя Рогволода Рогнедою: Ізяслава та Ярослава Володимировичів.

Так, у похованих тут кн. полоцького, кн. мінського Гліба Всеславича (правнука князя Ізяслава Володимировича) та його дружини Анастасії Ярополківни (правнуки князя Ярослава Володимировича) було три сина: кн. мінський, кн. городецький, кн. полоцький Володар Глібович; кн. ізяславський, кн. стрежевський Всеволод Глібович та кн. мінський, кн. полоцький Ростислав Глібович. У останнього був син Гліб Ростиславич. Поховання цих осіб біля їх батьків було б цілком закономірно. Вірогідність цього значно зростає з огляду на реалії тогочасного буття. Літописи повідомляють, що після по-

вернення із заслання до Візантії синів рідних братів Гліба Всеславича: Давида, Святослава, Рогволода, Ростислава Всеславичів — між двоюрідними братами розпочалася жорстока боротьба за повернення їм волостей, які раніше їм належали та були незаконно зайняті Глібовичами. Під 1158 роком літопис повідомляє: «У тім же році пішов Рогволд Борисович... добувати собі волості..., тому що не вчинили милості йому брати його, забравши од нього волость його і добро його все». В іншому місці йдеться: «...Гліба Ростиславича городяни вигнали (мешканці міста Друцька — О. С.), і двор його розграбували, і дружину (військо — О. С.) його. І прийшов Гліб до отця (Ростислава Глібовича)». Далі літопис повідомляє: «І стався заколот великий у городі (Полоцьку) серед полочан, бо багато хто хотів Рогволода... І послали полочани (послів) по Рогволода..., і ввійшов Рогволд до Полоцька... і сів на столі діда свого і отця свого з честю великою...». «І рушили вони на Ростислава до Мінська, і прийшли спершу до (города) Ізяслава на Всеволода (Глібовича)». Тоді останній втратив це місто, отримавши замість нього місто Стрежев. Ростиславу Глібовичу тоді вдалося домовитися з Рогволодом, й він ще деякий час володів Мінськом. Що стосується Полоцька, то взимку 1159–1160 років тут вже князував онук Святослава Всеславича — Вселав Василькович, який був одружений з дочкою великого князя київського Ростислава Мстиславича. Таким чином, сини Гліба Всеславича втратили всі великі міста, де вони тривалий час князували. Тому не виключено, що після смерті їх поховали в інших містах, найвірогідніше в усипальні їхніх батьків — Успенському соборі Києво-Печерської лаври.

В Успенському соборі міг знайти свій останній спокій й син Ростислава Глібовича кн. друцький Гліб Ростиславич. Тут могли поховати й його дружину Софію Ярославівну (+1158 р.) — дочку князя володимиро-волинського Ярослава (Ярославця) Святополковича.

Ймовірно, в соборі спочила рідна сестра останнього Анна Святополківна, яка була дружиною князя луцького Святоші (Святослава-Панкратія) Давидовича, правнука князя Ярослава Володимировича. Луцький князь 1106 року взяв чернецький постриг в Печерському монастирі з ім'ям Микола та після смерті 1143 року був похований в лаврських печерах. Анна Святополківна, вірогідно, померла до того, як прп. Микола Святоша став ченцем. Не виключено, що в храмі поховали й доньку цього подружжя — першу дружину кн. новгородського, кн. переяславського, кн. новгородського, кн. вишгородського, кн. псковського Всеволода-Гаврила Мстиславича. Відомо, що один із синів Всеволода Мстиславича Іван помер у дитинстві й його могли поховати біля його матері та бабці в Успенському соборі Печерського монастиря, де ченцем був його дід.

За світське життя князеві Святоші (Святославу Давидовичу) доводилося брати участь у кровавій боротьбі між синами та онуками Ярослава Володимировича, яка велася за міста та території у державі. Під час цієї боротьби Святоша (Святослав Давидович) втратив луцьке князівство, що, ймовірно, як і смерть дружини та дочки, спонукало його залишити світське життя. У військових протистоян-

нях йому доводилося співпрацювати з братами Путятю та Яном Вишатичами. Оскільки Ян Вишата та його дружина Марія були поховані в Успенському соборі, не виключено, що й Путятя міг спочити в цьому храмі. Тут, вірогідно, була похована і його дружина.

Висновки. Аналіз історичних джерел та результатів археологічних досліджень пам'ятки свідчать, що кількість поховань, виявлених на території Успенського собору Києво-Печерського монастиря, які можливо віднести до давньоруських часів, значно перевищує кількість літописних повідомлень про поховання тут в зазначений період.

У зв'язку з традицією ховати князів в родових усипальнях, а також з огляду на історичні реалії тогочасного буття, зроблено припущення, що найбільш вірогідними особами, які могли бути похованими в храмі, крім небіжчиків, імена яких згадуються у літописах, є: князь туровський, великий князь київський (кінець лютого 1054 — 15. IX. 1068; 2. У 1069 — 22. III 1073; 15. УІ 1077 — 3. X 1078) Ізяс-

лав-Дмитрій Ярославич; сини його онуки Анастасії Ярополківни та князя мінського, князя полоцького Гліба Всеславича: Володар Глібович (князь мінський, князь городецький, князь полоцький); Всеволод Глібович (князь ізяславський, князь стрижевський); Ростислав Глібович (князь мінський, князь полоцький, князь мінський), а також дружина останнього Софія Ярославна та їхній син — князь дружський Гліб Ростиславич. Софія Ярославна доводилася племінницею дружині колишнього князя луцького Святоші (Святослава Давидовича) — ченця печерської обителі прп. Миколи Святоші. Тут могла спочити й колишня дружина останнього — Анна Святополківна, а також невідома на ім'я донька цього подружжя. Остання була в першому шлюбі дружиною князя Всеволода-Гаврили Мстиславича. В храмі біля матусі могли поховати їхнього сина Івана, онука прп. Миколи Святоші. Не виключено, що в храмі був похований рідний брат Яна Вишати — Путятя Вишатич зі своєю дружиною.

Література

1. Dagron G. Le christianisme dans la ville byzantine // DOP, 1977. № 31 P. 18–19.; Культура Византиї. Вторая половина У11–Х11 в. Т. 2. М.: «Наука», 1989.
2. Літопис Руський за Іпатським списком. Переклав Леонід Махновець. К.: «Дніпро», 1989.
3. Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. Репр. изд. К.: «Академкнига», 2010. Отд. 11: Известия очевидцев, современников и иностранных писателей.
4. Нікітенко Н. Під покровом Святої Софії: Некрополь Софійського собору в Києві / Н. Нікітенко. К., Український центр біографічної некрополістики, 2000.
5. Янин В. Л. Некрополь Новгородского Софийского собора. М.: Наука, 1988.
6. Повесть временных лет. Тип. Киево-Печерской Успенской Лавры, 2016.
7. Архипова Є. Архітектурно-пластичний декор та саркофаги // Церква Богородиці Десятинна в Києві. Вид. «АртЕк», 1996.
8. Описание Десятинной церкви в Киеве. К., 1872.
9. Нікітенко М. М. До причин зникнення житія преподобного Антонія // Могилянські читання. Збірник наукових праць. Літературна і видавнича діяльність Києво-Печерської лаври ХІ–ХХ ст. К., 2000.
10. Збірник козацьких літописів: Густинський. Самійла Величка. Грабянки. К.: «Дніпро», 2006.
11. Абрамович Д. Києво-Печерський патерик (вступ, текст, примітки). К.: Всеукраїнська Академія наук, 1930.
12. Эгер О. Всемирная история. В четырех томах. Средние века. Изд. испр. и доп., -М., Изд. «АСТ», 2000.
13. Однороженко О. Українська руська еліта доби середньовіччя і раннього модерну: Структура та влада. К.: «Темпора», 2011.
14. ПСРЛ. Т. II: Ипат. лет.
15. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. М.,Л., 1950.
16. Нікітенко М. Святі гори київські: Побудова сакрального простору ранньохристиянського Києва (кінець X — початок ХІІ ст.). К.: Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2013.
17. Захарченко М. М. Киев тепер и прежде. К., 1888.
18. Холостенко Н. В. Исследования руин Успенского собора Киево-Печерской лавры в 1962-1963 гг. // Культура и искусство Древней Руси. Л.: Изд. АН СССР, 1967.
19. Харламов В. А. Отчет о раскопках Успенского собора на территории Киево-Печерского заповедника в 1986 г. НАИА НАН Украины, Ф. Е. № 22016.
20. Івакін Г. Ю., Балакін С. А. Археологічні дослідження Успенського собору у 1998 році // Археологічні дослідження на Україні у 1997–1998 рр. Київ.
21. Івакін Г. Ю., Балакін С. А. Поховальний комплекс XV ст. у нартексі Успенського собору Києво-Печерської лаври // Лаврський альманах. Києво – Печерська лавра в контексті української історії та культури. Збірник наукових праць. Вип. 2. Київ, 1999.
22. Харламов В. А. Отчет о раскопках Успенского собора Киево-Печерской лавры в 1982 г. НАИА НАН Украины, 1982 / 34 Ф.Е. 20769; Білодід О., Харламов В. Знахідки під фундаментом Успенського собору. № 9. Київ, 1983.
23. Івакін Г. Ю., Балакін С. А. Деякі підсумки археологічних досліджень на території Києво-Печер-

ської лаври у 2000 р. // Могилянські читання. Збірник наукових праць. Києво-Печерська лавра в контексті світової історії. К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2001.

References

1. Dagron G. Le christianisme dans la ville byzantine // DOP, 1977. # 31 P. 18–19.; Kultura Vyzantyy. Vtoraya polovyna U11–X11 v. T. 2. M.: «Nauka», 1989.
2. Litopys Ruskyj za Ipatskym spyskom. Pereklav Leonid Maxnovecz. K.: «Dnipro», 1989.
3. Sbornyk materiyalov dlya ystorycheskoj topografyy Kyjeva y ego okrestnostej. Repr. yzd. K.: «Akademknyga», 2010. Otd. 11: Yzvestyya ochevydcev, sovremennykov y ynostrannykh pysatelej.
4. Nikitenko N. Pid pokrovom Svyatoyi Sofiyi: Nekropol Sofijskogo soboru v Kyjevi / N. Nikitenko. K., Ukrayinskyj centr biografichnoyi nekropoli styky, 2000.
5. Yanyn V. L. Nekropol Novgorodskogo Sofyjskogo sobora. M.: Nauka, 1988.
6. Povest vremennykh let. Typ. Kyjevo-Pecherskoj Uspenskoj Lavry, 2016.
7. Arxypova Ye. Arxitekturno-plastychnyj dekor ta sarkofagy // Cerkva Bogorodyci Desyatynna v Kyjevi. Vyd. «ArtEk», 1996.
8. Opysanye Desyatynnoj cerkvy v Kyjeve. K., 1872.
9. Nikitenko M. M. Do prychnyn znyknennya zhytiya prepodobnogo Antoniya // Mogylyanski chytannya. Zbirnyk naukovykh pracz. Literaturna i vydavnycha diyalnist Kyjevo-Pecherskoyi lavry XI–XX st. K., 2000.
10. Zbirnyk kozaczkykh litopysiv: Gustynskij. Samijla Velychka. GrabyanKy. K.: «Dnipro», 2006.
11. Abramovych D. Kyjevo-Pecherskij pateryk (vstup, tekst, prymitky). K.: Vseukrayinska Akademiya nauk, 1930.
12. Эгер О. Всемирная история. В четырех томах. Средние века. Yzd. yspr. y dop., -M., Yzd. «AST», 2000.
13. Odnorozhenko O. Ukrayinska ruska elita doby serednovichchya i rannogo modernu: Struktura ta vlada. K.: «Tempora», 2011.
14. PSRL. T. II: Ypat. let.
15. Novgorodskaya pervaya letopys starshogo y mladshego yzvodov. M.,L., 1950.
16. Nikitenko M. Svyati gory kyjevski: Pobudova sakralnogo prostoru rannokhrystyyanskogo Kyjeva (kinecz X — pochatok XII st.). K.: Nacionalnyj Kyjevo-Pecherskij ystoryko-kulturnyj zapovidnyk, 2013.
17. Zaxarchenko M. M. Kyev teper y prezhdе. K., 1888.
18. Holostenko N. V. Yssledovanyya ruyn Uspenskogo sobora Kyjevo-Pecherskoj lavry v 1962-1963 gg. // Kultura y yskusstvo Drevnej Rusy. L.: Yzd. AN SSSR, 1967.
19. Xarlamov V. A. Otchet o raskopkax Uspenskogo sobora na terrytoryi Kyjevo-Pecherskogo zapovednyka v 1986 g. NAYA NAN Ukrainy, F. E. # 22016.
20. Ivakin G. Yu., Balakin S. A. Arxeologichni doslidzhennya Uspenskogo soboru u 1998 roci // Arxeologichni doslidzhennya na Ukraini u 1997–1998 rr. Kyjiv.
21. Ivakin G. Yu., Balakin S. A. Poxovalnyj kompleks XU st. u narteksi Uspenskogo soboru Kyjevo-Pecherskoyi lavry // Lavrskij almanax. Kyjevo – Pecherska lavra v konteksti ukrayinskoyi istoriyi ta kultury. Zbirnyk naukovykh pracz. Vyp. 2. Kyjiv, 1999.
22. Xarlamov V. A. Otchet o raskopkax Uspenskogo sobora Kyjevo-Pecherskoj lavry v 1982 g. NAYA NAN Ukrainy, 1982 / 34 F.E. 20769; Bilodid O., Xarlamov V. Znaxidky pid fundamentom Uspenskogo soboru. # 9. Kyjiv, 1983.
23. Ivakin G. Yu., Balakin S. A. Deyaki pidsumky arxeologichnykh doslidzhen na terytoriyi Kyjevo-Pecherskoyi lavry u 2000 r. // Mogylyanski chytannya. Zbirnyk naukovykh pracz. Kyjevo-Pecherska lavra v konteksti svitovoyi istoriyi. K.: Universytetske vydavnyctvo «Pulsary», 2001.

Ситкарева О. В.

Некрополь Успенского собора Киево-Печерского монастыря после принятия Киевской Русью христианства от Византии

На основе архивных источников и результатов последних археологических исследований собора изучено формирование некрополя Успенского собора во времена Киевской Руси. Установлено, что в указанный период в храме похоронены некоторые потомки двух сыновей великого князя русского Владимира (Василия) Святославича, которые родились от брака князя с Рогнедой, дочерью князя полоцкого Рогволода: Изяслава и Ярослава Владимировичей. Здесь также спочили потомки родного брата матери Владимира Святославича. Сделано предположение о возможности захоронения в соборе личностей, имена которых в этой связи не упоминаются в летописи.

Ключевые слова: Киево-Печерский монастырь, Успенский собор, некрополь, захоронения.

Sitkareva O. V.

**Necropolis of the Assumption Cathedral of the Kiev Pechersky Monastery
after the adoption of Christianity by Kievan Rus from Byzantium**

On the basis of archival sources and the results of recent archaeological research of the cathedral, the formation of the necropolis of the Assumption Cathedral in the time of Kievan Rus was studied. It was established that during this period some descendants of the two sons of the Grand Duke of Russia Vladimir (Vasily) Svyatoslavich, who were born from the marriage of the prince with Rogneda, daughter of the Prince of Polotsk Rogvolod: Izyaslav and Yaroslav Vladimirovich, were buried in the church. The descendants of the mother's brother Vladimir Svyatoslavich also slept here. An assumption is made about the possibility of burial in the cathedral of individuals whose names are not mentioned in the annals in this connection.

Keywords: Kiev-Pechersky monastery, Assumption Cathedral, necropolis, burial.

Стаття надійшла до редакції 02.06.2019.